

WITOLD DYNOWSKI

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ

W badaniach procesów kulturowych na szeroką skalę stwierdza się znamioną prawidłowość, a mianowicie łatwość przyjmowania nowych zespołów treści kulturowych i światopoglądowych przez te systemy społeczne, które w toku uprzedniego swego rozwoju zostały do takiej percepcji — w ten czy inny sposób — przygotowane.

Ostatnio w studiach nad stosunkami Polski starożytnej z Cesarstwem Rzymskim K. Majewski postawił pytanie:

„... czy będzie bliski prawdy domysł, że książęta polscy wraz ze swoimi drużynami przyjęli chrześcijaństwo z Rzymu, ponieważ pozostawali pod oddziaływaniem cywilizacji śródziemnomorskiej zachodniej, bo w wiekach poprzedzających chrystianizację istniały najprawdopodobniej związki między ziemiami Polski a światem łacińskim, słowem, bo plemiona polskie scalone w jeden organizm państwowy były cywilizacyjnie przygotowane [podkreślenie moje — W.D.] do przyjęcia chrześcijaństwa z Rzymu. Inaczej mówiąc ta druga romanizacja w Polsce miała korzystne warunki nie tylko dzięki domniemanemu przetrwaniu w pewnej mierze spuścizny rzymskiej w zakresie kultury materialnej sprzed tysiąca lat i dzięki związkom cywilizacyjnym z Rzymem wczesnośredniowiecznym, ale chyba także na skutek wydatnych kontaktów elity rządzącej w ciągu X wieku z zachodnimi ośrodkami kultury duchowej, przesiąkniętej dziedzictwem starożytnej cywilizacji śródziemnomorskiej, ośrodkami rozwiniętego życia społecznego i politycznego, nad którymi Rzym rozciągał władzę zwierzchnią”¹.

Takie postawienie zagadnienia zobowiązuje badacza do ustalenia, jakie cechy danego systemu społecznego, jakie jego składowe czy konfiguracyjne składowe sprzyjają przyjmowaniu nowych wartości aż po zasadnicze, jakościowe przekształcenia systemu włącznie.

Prawidłowości ustalane w odniesieniu do długotrwałych i o szerokim zasięgu społecznym procesów kulturowych dadzą się także prześledzić w wymiarach mikrostruktur, takich np. jak społeczności lokalne. Jest to więc płodna inspiracja ogólnej teorii kultury wobec studiów konkretno-terenowych prowadzonych przez etnografię. Obiektem badań

¹ K. Majewski, *Polska starożytna a Cesarstwo Rzymskie*, „Archeologia”, R. XIX: 1968, s. 10.

etnograficznych bywają bowiem najczęściej takie mikrostruktury, jak społeczność lokalna czy rodzina. W związku z tym zastanowić się wypada, w jaki sposób i w jakiej mierze rozwój historyczny poszczególnych wsi czy mikroregionów stwarzał przesłanki sprzyjające odbiorowi nowych treści kulturowych, które w postaci różnego rodzaju bodźców ze strony szerszych struktur społeczno-ekonomicznych: państwa, rynku ponadlokalnego, kultury ogólnonarodowej itd., oddziałują dziś na wieś.

W pracach bułgarsko-polskiej ekspedycji etnograficznej we wsi Gramada oraz wsiach sąsiednich na terenie północno-zachodniej Bułgarii historyczny proces przemian społeczno-kulturowych od przełomu XIX i XX wieku aż po współczesność rozważaliśmy przede wszystkim pod kątem widzenia ustalenia tych prawidłowości rozwojowych, które warunkują aktualne, gwałtowne i radykalnie odmienne jakościowo przeobrażenia kulturowe. Postawiliśmy sobie pytanie, jakie czynniki podłoża historycznego² sprzyjały urzeczywistnieniu programu przebudowy ustroju społeczno-ekonomicznego wsi, przekształceniom wiejskich środowisk lokalnych ze skupisk homogenicznych, rolniczych w społeczności o heterogenicznej strukturze społeczno-zawodowej, aktywizacji kulturalnej ludności wiejskiej, przeobrażeniom w sferze świadomości społecznej itd.

Nie stawialiśmy sobie za cel pełnej rekonstrukcji dziejów badanych wsi. Nie było więc naszym zadaniem ukazanie drobiazgowego procesu przemian w jego wszystkich realiach czasowo-przestrzennych. Naszą uwagę ogniskowaliśmy przede wszystkim na współczesności, traktując ją jednakże jako ogniwo procesu historycznego. Takie założenie metodologiczne pociąga za sobą szereg konsekwencji co do sposobu rozpatrywania przeszłości, zasady selekcji w analizie materiału historycznego, co do rozważań metodologicznych i warsztatowych w analizie aktualnej rzeczywistości oraz sposobu przewidywania kierunków przyszłych przemian.

Poniżej omówimy pokrótce niektóre konsekwencje takiej postawy badawczej.

1. Obowiązkiem badacza jest ustalenie, które elementy podłoża historycznego zyskały w świadomości społecznej rangę istotnych wartości i jako takie wykazują szczególną trwałość i żywotność. W swym studium teoretycznym K. Dobrowolski dowodzi, iż grupa społeczna wydobywa z podłoża historycznego te treści, które wzmacniać mogą jej poczucie znaczenia, zdolne są bronić ją przed deprecjonowaniem przez inne grupy społeczne oraz treści mogące aktywizować działania grupy.

² Patrz: K. Dobrowolski, *Studia z pogranicza historii i socjologii*, Wrocław 1967, § „Teoria podłoża historycznego”, s. 6-51.

W oparciu o materiał z terenu polskiego wymienia on w tym związku następujące kategorie: a) kult wybitnych jednostek, które odegrały doniosłą rolę w dziejach danej grupy społecznej; b) świadomość osiągnięć, inaczej mówiąc — dorobku grupowego w dziedzinie kultury materialnej, społecznej, duchowej. Należy przy tym zwrócić uwagę, iż zarówno owo apogeum wybitnych jednostek, jak i pamięć osiągnięć grupy podlegają ustawicznie procesom selekcji — jedne elementy ustępują miejsca drugim, nowszym, silniej przemawiającym do wyobraźni i bardziej odpowiadającym aktualnemu w danym momencie historycznym poczuciu wartości i istotności. Autor pisze: „Te innowacje nie zmieniają jednak podstawowego mechanizmu funkcjonowania zwycięskich osiągnięć jako siły kształtującej poczucie wartości grupowej”³; c) samooceny grupowe wykazują też wielką trwałość, przy czym dla stabilnych małych grup lokalnych charakterystyczne są szczególnie samooceny pozytywne, częstokroć idealizujące własne środowisko społeczne; d) pamięć o zachowaniach społecznych kierowanych ku dobru innych ludzi czy dobru zbiorowemu grupy staje się wzorem postępowania dla żyjących, utrwała się w kronikach, opisach, materiale folklorystycznym.

W badanych przez naszą ekspedycję wsiach Gramada i sąsiednich wszystkie te cztery kategorie wartości podłoża historycznego odgrywały istotną rolę. Należy przy tym odróżnić treści występujące w badanych wsiach, będące jednakże wartościami o szerszym zasięgu, wspólnymi niekiedy całemu narodowi bułgarskiemu, od treści specyficznych dla danego układu lokalnego, stanowiących swoisty dorobek i uogólnienie doświadczeń społeczności lokalnej. Wyjaśnienie charakteru wiejskich społeczności Bułgarii, trwałości instytucji życia wiejskiego i podstawowego zrębu kulturowego, wymaga sięgnięcia wstecz do momentu utraty przez Bułgarię samodzielności politycznej i jej podporządkowania zwierzchnictwu tureckiemu. Jest to, rzecz jasna, przedmiot zainteresowań historyków, jednakże etnograf musi korzystać z niektórych ich ustaleń dla wyjaśnienia ważnych zagadnień wchodzących w zakres jego przedmiotu badań. Otóż faktem o kapitalnym znaczeniu jest to, że wieś bułgarska znalazła się pod panowaniem tureckim w takim momencie rozwoju stosunków społeczno-gospodarczych, kiedy związki wielkorodzinne (wielka rodzina złożona z kilku pokoleń w linii prostej oraz odgałęzień w linii bocznej) były w wielu rejonach ziem bułgarskich w pełni żywotną postacią bytowania ludności wiejskiej, a jednocześnie rodzime bojarstwo było jeszcze słabo ukształtowane jako warstwa społeczna. Władze tureckie zlikwidowały więc z łatwością słabą ekonomicznie i nieskonsolidowaną społecznie warstwę bułgarskiego bojarstwa

³ *Ibidem*, s. 29 i dalsze.

i ustanowiły feudalne gospodarstwo wiejskie według tureckiego modelu, tak zwany *cziflik*, oddany w użytkowanie przedstawicielom tureckiego aparatu administracyjnego⁴. Obszary północno-zachodniej Bułgarii należą właśnie do tych terenów, na których w momencie utraty niepodległości żywotne były wśród ludności wiejskiej związki wielkorodzinne.

Od momentu utraty własnej egzystencji politycznej w ciągu pięciu następnych stuleci organizacja życia społecznego i gospodarczego ludności wiejskiej nie podlegała zasadniczym, jakościowym przekształceniom. Formy powiązań wielkorodzinnych i lokalnych oraz oparta o wielką rodzinę organizacja produkcji rolno-hodowlanej uległy w pewnym sensie skostnieniu⁵. Kultura chłopska stała się odtąd głównym reprezentantem kultury bułgarskiej. Można by nawet powiedzieć, że reprezentantem jedynym. Jest to znamienna różnica w porównaniu z polskim procesem historycznym, gdzie utrata niepodległości państwowej także na pewien okres zahamowała procesy przemian warstwy chłopskiej, ale na takim etapie społeczno-ekonomicznego rozwoju, kiedy warstwa szlachecka była już skrystalizowana, wewnętrznie zróżnicowana, a jej hierarchiczne szczyty reprezentowały polską kulturę elitarną. Zarówno dla procesów ekonomicznych, jak i dla samowiedzy grupowej faktem ogromnej doniosłości jest to, że w odróżnieniu od ziem polskich, gdzie eksploatacja feudalna chłopów odbywała się poprzez rodzimych feudałów, w Bułgarii eksploatatorami byli Turcy. Postacie bohaterów walczących z uciskiem tureckim wywodzą się z ludu. Ich kult rodzi się w konkretnych społecznościach lokalnych, odrywa się następnie od nich, rozszerza na całą Bułgarię⁶. Ruch hajducki, wielki i bezimienny ruch sprzeciwu wobec otomańskiej władzy, był ruchem ludowym. Pamięć o nim, kult hajduków utrwalił się w postaci bogatego osobnego działu w folklorystyce bułgarskiej, w tzw. pieśniach hajduckich⁷. Obok jednostek wybitnych — bohaterów ogólnonarodowych, utrwaliła się więc pamięć bohaterów lokalnych, a także anonimowych postaci hajduków. Ten element podłoża historycznego stał się przedmiotem specjalnych badań w ramach

⁴ Por. np. D. Kosew, *Nowożytna historia Bułgarii*, Warszawa 1954, rozdział I.

⁵ Por. zamieszczony w niniejszym tomie artykuł M. Biernackiej.

⁶ Jednym z ważniejszych było powstanie w północno-zachodniej Bułgarii w 1850 roku. Jednym z jego przywódców był mieszkaniec wsi Gramada — Petko Marinow.

⁷ W ciągu wielu wieków niewoli tureckiej żywiołowy ruch oporu przeciwko najeźdźcom przyjmował dwie formy: lokalnych buntów oraz tzw. ruchu hajduckiego, który polegał na tym, że w górach i trudno dostępnych terenach tworzyły się czety bojowników organizujących akcje przeciwko władzom tureckim.

prac naszej ekspedycji⁸. Mechanizmy selekcji były przy tym szczególnie wyraziste. Po uzyskaniu niepodległości państwowej pojawiają się nowi bohaterowie. Okres władzy faszystowskiej w latach 20-tych i 30-tych kreuje nowe obiekty kultu, eliminując wiele dawnych, a ostatnia wojna powiększyła apogeum bohaterów, zarówno o postacie ogólnonarodowe, jak i lokalne⁹.

Jak się wydaje, to co K. Dobrowolski określa jako „świadomość osiągnięć grupy” w warunkach niewoli tureckiej w znacznym stopniu sprowadzało się do świadomości zachowania własnej odrębności kulturowej. Należy tu przypomnieć, iż wielowiekowa niewola turecka nie doprowadziła w rozmiarach znaczących do „przejęcia obcego podłoża historycznego”¹⁰. Turcy zdołali jedynie znaczniejszej części ludności bułgarskiej osiedlonej w Rodopach i w środkowej części Starej Płaniny narzucić religię mahometańską i z nią związany wzorzec kulturowy. Grupę tę nazwano *pomaci*.

W świetle ostatnio opublikowanych badań przez historyków i etnografów bułgarskich obraz wpływów tureckich na kulturę pomaków widziany od strony ostatecznych wyników rysuje się w nieco odmienny sposób niż przedstawiano go dotychczas¹¹. Poza przejętym od Turków wyznaniem wśród pomaków zakorzeniły się także normy prawne i obyczajowe związane z nauką *Koranu*, utrwaliła się też spora ilość rzucających się w oczy elementów kultury materialnej, np. strój kobiecy i występujące na nim ozdoby. Co więcej niewola turecka mocno zachwiała świadomość narodową pomaków. Osad tego stanu rzeczy daje się zauważyć nawet dzisiaj. Gruba warstwa tureckich oddziaływań nie zdołała jednak unicestwić podstawy bułgarskiego bytowania. Uległo ono wprawdzie dużej dekompozycji niemniej zachowało swe cechy najistotniejsze.

Ogromna większość ludności bułgarskiej zachowała kulturę rodzimą — oczywiście w jej wersji chłopskiej. Na badanym przez nas terenie wpływy tureckie utrwaliły się w pewnej części nazw miejscowych, a mianowicie związanych z dawną lokalizacją budynków czy miejsc administracji tureckiej oraz nazw miar i wag, co stanowi ślad po trans-

⁸ Problematyką tą zajmował się Borys Tumangelow, pracownik BAN. Niestety w niniejszym tomie nie zamieszcza on swego opracowania.

⁹ Takim lokalnym bohaterem walczącym przeciwko faszystom był Miko Ninow, członek młodzieżowej organizacji RMS, stracony wraz z grupą towarzyszy w 1943 r. w Widinie. Jego pomnik znajduje się dziś na centralnym placu wsi, a spółdzielnia produkcyjna została nazwana jego imieniem.

¹⁰ Określenie K. Dobrowolskiego, patrz cytowana praca.

¹¹ „Rodopski sbornik”, I, Sofija BAN, 1965; „Rodopski sbornik”, II, Sofija BAN, 1969; *Narodnostna i bitowa obszcznost na rodopskite Balgari*, Sofija BAN, 1969.

akcjach między Turkami a miejscowymi chłopami bułgarskimi: wymiany czy składania danin¹². Względna izolacja wobec kultury najeźdźcy, a także wielowiekowy utrudniony dostęp wpływów przodujących ośrodków cywilizacji europejskiej spowodowały przetrwanie licznych archaizmów zarówno w inwentarzu kultury materialnej ludności wsi¹³, jak i w dziedzinie stosunków społecznych¹⁴ oraz w postawach światopoglądowych, wierzeniach, wiedzy i systemie wartości¹⁵. Okres po odzyskaniu niepodległości narodowej, tj. po 1878 roku, przynosi zwolna, ale systematycznie, nasilenie kontaktów Bułgarii z innymi krajami europejskimi. O ile w okresie poprzednim układem odniesienia dla oceny grupy własnej były przede wszystkim inne narody, które weszły w skład imperium otomańskiego oraz samo imperium tureckie, to dla okresu niepodległości narodowej takim układem odniesienia stają się przede wszystkim kraje europejskie. Wprawdzie kontakty z innymi zbiorowościami narodowo-państwowymi w postaci bezpośrednich styczności były udziałem przede wszystkim warstwy inteligencji, jednakże inteligencja ta rekrutowała się w znacznym stopniu ze środowiska chłopskiego. Co zaś ważniejsze wielu inteligentów pochodzenia chłopskiego po zakończeniu studiów zagranicznych rozwijało działalność na wsi. Na badanym przez nas terenie czynnych było w okresie międzywojennym kilku agronomów, nauczycieli, lekarzy. Otóż w ocenach tego okresu inteligencja ta ujawnia znamioną ambiwalencję — z jednej strony głosi pozytywne oceny faktu zachowania przez ludność chłopską jej rodzimej kultury, z drugiej — w pełni zdaje sobie sprawę z hamującej roli konserwatywnych elementów utrwalonych w dorobku grupowym¹⁶.

2. Powyżej omówiliśmy przykładowo warunki trwałości elementów podłoża historycznego. Traktowanie aktualnej rzeczywistości jako ogniw procesu historycznego obliguje również do określenia, jakiego rodzaju zmiany społeczno-kulturowe poprzedzały stan aktualny oraz jakiego typu zmianom podlega badana rzeczywistość współcześnie. Odpowiedź na to pytanie wymaga kilku refleksji ogólniejszych nad stosownością pojęć ustalonych w teorii zmian społecznych i teorii zmiany kulturowej. Jednym z nich jest pojęcie procesu społecznego. J. Szczepański

¹² Por. materiały I. Nizińskiej i D. Markowskiej, Archiwum Zakładu Etnografii Powszechnej. Niestety, w związku ze śmiercią I. Nizińskiej materiały te nie mogły jeszcze wejść do niniejszego tomu w formie opracowanego artykułu.

¹³ Por. zamieszczone w niniejszym tomie artykuły G. Michajłowej, B. Kopyczyńskiej-Jaworskiej i M. Pokropka.

¹⁴ Por. artykuł M. Biernackiej.

¹⁵ Por. artykuł T. Kolewej w niniejszym tomie.

¹⁶ Informacje o działalności agronomów zawarte w materiałach I. Nizińskiej, D. Markowskiej.

najogólniej definiuje proces jako „względnie jednorodne serie zjawisk powiązane zależnościami przyczynowymi lub strukturalno-funkcjonalnymi”. I dalej czytamy: „Procesami społecznymi będziemy nazywali serie zjawisk dotyczących osobowości, grup społecznych, zbiorowości, w ten sposób, że są one seriami zjawisk tylko społecznych”¹⁷. W obszernej kategorii procesów społecznych wyróżnia się następujące: procesy interpersonalne, tj. dokonujące się w jednostce ludzkiej w związku z jej uczestnictwem w życiu społecznym, procesy zachodzące między dwoma jednostkami, procesy zachodzące między jednostką a grupą oraz procesy zachodzące między dwoma grupami. W zależności od sposobu określania swego przedmiotu różne dyscypliny zajmujące się człowiekiem kierują uwagę szczególną na określony rodzaj procesów. W polu zainteresowań etnografii będą więc przede wszystkim procesy zachodzące między dwoma grupami społecznymi, nadto etnopsychologia czy szkoła osobowości kulturowej kieruje swą uwagę także ku procesom intrapersonalnym i procesom zachodzącym między jednostką a grupą społeczną. W naszych badaniach skupiliśmy uwagę na procesach międzygrupowych. W przypadku naszych rozważań nad realiami kultury bułgarskiej w ściśle zlokalizowanym terenie i czasie, analiza taka obejmie w porządku chronologicznym następujące procesy. W schyłkowej fazie niewoli tureckiej, której pamięć jesteśmy jeszcze w stanie zarejestrować w toku badań, zainteresowanie budzić muszą procesy zachodzące między poszczególnymi ugrupowaniami ludności tureckiej (tj. ludnością osiadłą rolniczą i przedstawicielami aparatu władzy) a ludnością bułgarską; dalej — procesy pomiędzy poszczególnymi grupami wyznaczonymi zamożnością, grupami wieku, grupami wyodrębniającymi się na zasadzie miejsca zamieszkania w tej a nie innej „machale” lub tradycji zasiedziałości lokalnej, procesy zachodzące pomiędzy społecznościami lokalnymi, tj. sąsiadującymi wsiami, wreszcie — procesy między ludnością wiejską a ludnością miast tego regionu. Rejestr procesów między grupowych interesujących etnografa jest więc obszerny. Rzecz jasna z punktu widzenia dziejów kultury badanego obszaru nie wszystkie te procesy mają jednakową rangę. W schyłkowej fazie niewoli tureckiej procesy zachodzące pomiędzy ludnością turecką reprezentującą władzę otomańską a ludnością bułgarską wysuwają się na plan pierwszy. Charakterystyka tego procesu historycznego w pracach polsko-bułgarskiej ekspedycji stała się przedmiotem zainteresowań prof. Ch. Gandewa.

W tym miejscu jednak ze względu na wybór wsi Gramada dla celów badawczych trzeba podać nieco informacji ogólnych o zupełnie specjalnych stosunkach panujących w gospodarce chłopskiej w północ-

¹⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 467.

no-zachodniej Bułgarii począwszy od XVII do początków XIX w. Dzięki studiom Ch. Gandewa dysponujemy znacznie wyraźniej zarysowanym obrazem formowania się i narastania stosunków kapitalistycznych w gospodarce cziflików na ziemiach północno-zachodniej Bułgarii. W świetle jego ustaleń już w XVII stuleciu ziemia w tej części kraju praktycznie stała się własnością prywatną i weszła w obrót towarowy, zaś w cziflikach siłę roboczą stanowili nie feudalni poddani lecz najemnicy¹⁸. Co więcej, uczony ten podjął także próbę periodyzacji procesu rozwojowego stosunków agrarnych i społecznych w północno-zachodniej Bułgarii. Szczególną uwagę rzecz prosta przykuwają jego rozważania i materiały odnoszące się do okresu po 1856 r., kiedy zaczynają działać nowe ustawy likwidujące tureckie władanie ziemią i oddające ją na własność prawnym właścicielom — chłopu bułgarskiemu¹⁹.

Na przykładzie wsi Gramada możemy więc prześledzić zarówno wyniki korzystniej układających się stosunków poddańczych pod jarzmem tureckim, możemy również uchwycić istotę historyczną drugiego okresu w ułożeniu się stosunków ekonomiczno-społecznych w północno-zachodniej Bułgarii i w całym kraju od końca XVIII do początków reformy w XIX stuleciu. Wreszcie rzecz najważniejsza, że na konkretnym materiale zebranym w jednej wsi (wieś Gramada) będziemy mogli nawiązać do szerszego procesu przebiegającego już w skali niepodległego państwa bułgarskiego i do działania ustaw regulujących życie wsi w niepodległej Bułgarii²⁰.

W okresie po odzyskaniu niepodległości aż po 1944 rok na plan pierwszy wysuwają się procesy pomiędzy poszczególnymi kategoriami ludności wiejskiej. Kryteria określające ówczesną stratyfikację społeczną wsi stają się przy tym bardziej złożone. Z jednej strony kształtowanie się stosunków kapitalistycznych w rolnictwie prowadzi do coraz wyraźniejszej polaryzacji ludności chłopskiej, z drugiej zaś rozwój zajęć pozarolniczych prowadzi do powstania nowych kategorii społeczno-zawodowych. Najistotniejszym zróżnicowaniem społeczno-ekonomicznym ludności tego okresu jest bezspornie podział na właścicieli dużych obszarowo gospodarstw i ludność małorolną. Podział ten istniał już w okresach poprzednich, jednakże dopiero rozwój stosunków kapitalistycznych w rolnictwie nadaje mu wymiary drastyczne. Prowadzi bowiem z jed-

¹⁸ Ch. Gandew, *Zarażdanie na kapitalisticheski odnoszenija w czifliskoto stopanstwo na sewerozapadna Bălgaria prez XVIII w.*, Sofija 1962.

¹⁹ Ch. Gandew, *Turski izwori za agrarnata istoria na Bălgaria prez wăzpażdaneto*, „Istoriczeski Preglad”, god X: 1954, kn. 2.

²⁰ *Turskoto agrarno zakonodatelstwo prez wtorata polowina na XIX wiek*, Podbor i redakcija ot prof. Ch. Gandew. Prewod ot G. Gałbow, Sofija BAN, 1959.

nej strony do dalszej pauperyzacji małorolnej ludności, z drugiej zaś — do wzmocnienia pozycji ekonomicznej najbogatszych gospodarzy. Ci ostatni są w stanie nabywać najnowocześniejsze podówczaś maszyny rolnicze. Dochody z wypożyczania maszyn dostarczają gotówki na dokupno ziemi. Z kolei posiadanie odpowiedniego arealu ziemi skłania do wydzierżawiania części na zasadzie tzw. „izpolicy”, tj. za połowę plonów. Zjawiska te omówione zostały dokładnie w jednej z zamieszczonych rozpraw²¹. Na tym miejscu pragnę jedynie zwrócić uwagę na wiodącą rolę tych procesów w całokształcie życia społeczności wiejskich omawianego okresu. Ich doniosłość polega również na tym, że stwarzały one przesłanki, które następnie ważyły w sposób zasadniczy na przyjęciu i realizacji programu przebudowy społeczno-gospodarczej po II wojnie światowej. Do tego zagadnienia, które jest zasadniczym motywem prezentowanych tu rozważań, powrócimy jeszcze poniżej.

Rozwój stosunków kapitalistycznych w rolnictwie oznaczał nie tylko polaryzację struktury społeczno-ekonomicznej ludności wsi, ale także powstanie określonych stosunków rynkowych pomiędzy ludnością chłopską a pewnymi warstwami ludności miejskiej. Toteż procesy społeczne zachodzące między wsią a miastem uznać trzeba za istotne i znamienne dla tego okresu. Już w ostatnich latach XIX wieku miasto Widin staje się centrum mającym żywe powiązania funkcjonalne z okolicznymi wsiami. Zarówno modernizowanie się największych obszarowo gospodarstw, jak i bogacenie się ich właścicieli i w związku z tym pojawienie się nowych potrzeb konsumpcyjnych, a także rozwój budownictwa mieszkaniowego w wyniku oddzielania i usamodzielniania się rodzin na skutek rozpadu wielkich zespołów rodzinnych — oto czynniki aktywizujące rozwój niektórych rzemiosł i usług²². Wprawdzie — jak dowodzi w swej rozprawie W. Paprocka — trudno mówić o znaczeniu rzemiosła jako czynnika różnicującego strukturę zawodową wsi, gdyż w oparciu o rzemiosło nie powstały stałe kategorie zawodowe, niemniej jednak rozwój działalności rzemieślniczej wprowadza dodatkowy element w układy relacji wzajemnych pomiędzy poszczególnymi grupami ludności wsi.

Omówione wyżej procesy nie doprowadziły do zasadniczych jakościowych zmian w charakterze grupy lokalnej. Takie zmiany nastąpić miały dopiero w wyniku rewolucji socjalistycznej po 1944 roku.

Obowiązkiem badacza rozpatrującego rolę podłoża historycznego w tworzącym się kształcie współczesności jest nie tylko omówienie pro-

²¹ Materiały I. Nizińskiej, D. Markowskiej.

²² Por. artykuły M. Biernackiej, W. Paprockiej i M. Pokropka.

cesów społeczno-kulturowych, ale także ruchów społecznych. „Ruchami społecznymi nazywa się zazwyczaj zbiorowe dążenia ludzi do realizacji wspólnego celu” — pisze J. Szczepański²³. W naukach społecznych wyróżnia się trzy rodzaje ruchów społecznych: a) ruchy reformatorskie, b) ruchy rewolucyjne, c) ruchy ekspresywne.

„Ruch reformatorski powstaje wtedy, jeśli stan niepokoju społecznego obejmuje pewne ograniczone kręgi czy zbiorowości społeczne, jeśli dążenia do zmiany istniejącego stanu rzeczy nie spotykają się z represją przy pomocy siły fizycznej, jeżeli ideologowie i przywódcy orędujący zmiany mają swobodę działania i wypowiedzania się... Ruch taki instytucjonalizuje się w postaci dobrowolnego zrzeszenia celowego, działa w ramach ustalonego porządku społecznego, dąży do wprowadzenia pożądanych zmian na drodze ustawodawstwa czy też zmian w systemie instytucji”²⁴.

Punktem wyjściowym ruchów rewolucyjnych może być sytuacja podobna do tej, która powołuje do życia ruchy reformatorskie.

„Aby jednak powstał silny ruch rewolucyjny, gwarantujący zwycięstwo rewolucji, musi być spełnionych kilka warunków: stany niepokoju i niezadowolenia muszą objąć szerokie masy, najczęściej całe klasy społeczne; niepokój i niezadowolenie muszą dotyczyć ważnych spraw życiowych... nie mogą istnieć warunki swobodnej działalności dla ideologów, przywódców i organizatorów ruchu, tak, by od samego początku występowały ostre represje, podnoszące się »ciśnienia« społecznego niezadowolonych mas”²⁵.

Istnieją rozmaite klasyfikacje rewolucji z uwagi na różne kryteria. J. Szczepański następująco określa ich cechy wspólne:

„Rewolucja zmienia organizację i strukturę wielkich zbiorowości, zmienia system instytucji politycznych, zmienia strukturę klas i warstw, stosunki między klasami, tworzy nowe systemy wartości i przekształca kulturę społeczeństwa. Jest ona zespołem procesów i zjawisk nie tylko zachodzących w społeczeństwie, ale przede wszystkim zmieniających jego istotne składniki”²⁶.

Przez ruchy ekspresywne rozumie się te, których celem jest raczej wyrażenie potrzeb osobowościowych i które nie tworzą zrzeszeń instytucjonalnych, np. ruchy odnowy moralnej czy ruchy artystyczne.

Dla analizy procesu kulturowego Bułgarii znaczenie zasadnicze mają dla nas pojęcia dotyczące ruchów reformatorskich i rewolucyjnych. Na przestrzeni interesującego nas okresu historycznego można wskazać najpierw na ruch hajducki w okresie niewoli tureckiej, mający charakter ruchu rewolucyjnego ludowego, żywiołowego, tj. nie opartego na programie politycznym i jasno sformułowanej ideologii zmian. Po odzyskaniu

²³ Szczepański, *op. cit.*, s. 521-522.

²⁴ *Ibidem*, s. 524.

²⁵ *Ibidem*, s. 528.

²⁶ *Ibidem*, s. 531-532.

niepodległości politycznej obserwujemy w całej Bułgarii, a także w badanym przez nas rejonie, różnego rodzaju ruchy reformatorskie, których cele generalnie określić można jako dążenie do modernizacji, likwidacji zacofania gospodarczego i kulturalnego. W okresie międzywojennym charakterystyczne jest współwystępowanie ruchów reformatorskich z ruchami rewolucyjnymi. I właśnie znamienny jest ich wspólny „start”. Jedne i drugie rodzą się z realiów procesów społecznych tego okresu, ale poszukują zgoła odmiennych rozwiązań. Polaryzacja struktury własnościowej w rolnictwie, zjawiska wyzysku biednych przez bogatych, zacofanie kulturalne — oto podłoże obu ruchów. Dążności reformatorskie przejawiały się m. in. w powstawaniu licznych zrzeszeń i kooperatyw zarówno rzemieślniczych, jak i nakierowanych na wytwórczość rolniczą²⁷. Ruch spółdzielczy miał chronić najbiedniejszych przed wyzyskiem, zapobiegać drastycznym jego przejawom. Partia Komunistyczna i Rewolucyjny Związek Młodzieży upatrywały rozwiązania tychże problemów w zasadniczej zmianie ustrojowej.

Zasadnicze zmiany — rewolucyjne zmiany zapoczątkowane w Bułgarii w 1944 roku — napotkały w podłożu historycznym zarówno elementy sprzyjające, jak i utrudniające ich percepcję.

Poważnym czynnikiem utrudniającym zmiany było niewątpliwie przywiązanie drobnego producenta — rolnika do jego własności indywidualnej. Jest to cecha wspólna chłopstwu różnych krajów, z tym zjawiskiem łączy się też ogromne przywiązanie do tradycyjnych form życia rodzinnego i wioskowego, które w ciągu wielu wieków stanowiło pancerz obronny przeciwko obcemu etnicznie eksploatatorowi.

Rozwój stosunków kapitalistycznych na wsi bułgarskiej wytworzył nieliczną wprawdzie, ale silną ekonomicznie warstwę bogatych chłopów oraz pośredników-handlarzy. Byli oni, rzecz jasna, żywotnie zainteresowani w utrzymaniu starego porządku społecznego i stawiali bierny lub czynny opór przeciwko kolektywizacji rolnictwa.

Powróćmy do zasadniczego wątku naszych rozważań, a mianowicie do poszukiwania odpowiedzi na pytanie, jakie treści procesu historycznego decydowały o tym, że system społeczno-kulturowy bułgarskiej wsi okazał się przygotowany do przyjęcia tych zasadniczych zmian kulturowych.

Działało wiele czynników sprzyjających przyjmowaniu i akceptacji programu zmian ustrojowo-gospodarczych. Poniżej wskażemy przykładowo niektóre z nich.

²⁷ Por. zwłaszcza materiały I. Nizińskiej, D. Markowskiej oraz artykuł W. Paprockiej.

a. U progu przemian rewolucyjnych społeczeństwo bułgarskie cechowała znaczna homogeniczność społeczna i kulturowa. Można by w pewnym uproszczeniu powiedzieć, iż było to społeczeństwo agrarne. Zarówno bowiem nieliczna jeszcze wówczas klasa robotnicza, jak i inteligencja wywodziły się najczęściej w pierwszym pokoleniu ze wsi, a ponadto w strukturze społeczeństwa globalnego dominowało liczebnie chłopstwo. Wskutek tego kadry kierownicze sterujące przemianami ustrojowymi i gospodarczymi, zarówno w skali kraju, jak i jednostek administracyjnych poszczególnych szczebli, bliskie były swym pochodzeniem i doświadczeniem życiowym żywotnym problemom ludności wiejskiej. Działacze partyjni bezpośrednio po wrześniu 1944 roku wracali najczęściej do miejsc swego pochodzenia i tam — w dobrze znanym sobie środowisku — przeprowadzali program zmian²⁸. Ta okoliczność była przesłanką sprzyjającą realizacji przebudowy socjalistycznej²⁹.

b. We wsiach bułgarskich zachowały swą żywotność zasady współdziałania i pomocy wzajemnej w obrębie rodziny. Działalność spółdzielcza okresu międzywojennego, jakkolwiek wyrażała tendencje reformatorskie i nie była ruchem radykalnym, stworzyła jednak grunt pod akceptację idei zbiorowego działania gospodarczego. Sprzyjała więc akceptacji rolniczej spółdzielni produkcyjnej³⁰.

c. Rozwój stosunków kapitalistycznych na wsi bułgarskiej doprowadził większość rolników do takiej sytuacji społeczno-ekonomicznej, że konieczność rozwiązań radykalnych stała się jasna nie tylko dla kadry działaczy politycznych, ale także dla światlejszych rolników i inteligencji powiązanej przez swój zawód czy pochodzenie ze wsią i rolnictwem. Działalność reformatorska okresu międzywojennego ujawniła połowiczność ówczesnych rozwiązań — nie zapobiegała bowiem pauperyzacji większości rolników. Na badanym przez nas terenie północno-zachodniej Bułgarii bardzo wcześnie, bo już w początkach XX stulecia, wkraczają w gospodarstwa chłopskie nowoczesne maszyny rolnicze. Dodajmy — maszyny najnowocześniejsze, jak na owe czasy. Były to „pierwsze jaskółki” w mechanizacji rolnictwa chłopskiego. Tak więc proces modernizacji technicznej rolnictwa tego terenu rozpoczął się od razu od wprowadzania maszyn i urządzeń o znaczeniu podstawowym dla produkcji rolnej, a przy tym będących na wysokim poziomie technicznym. Nie mógł więc proces ten objąć szerokich warstw ludności chłopskiej. Modernizowały się gospodarstwa najbogatsze dysponujące odpo-

²⁸ Dane na ten temat znajdują się w materiałach B. Tumangelowa.

²⁹ Por. artykuł M. Biernackiej.

³⁰ Por. materiały I. Nizińskiej, D. Markowskiej oraz artykuł W. Paprockiej.

wiednią gotówką. Z kolei posiadanie takich maszyn stawiało ich właścicieli w sytuacji uprzywilejowanej gospodarczo i pozwalało im czerpać poważne dochody z wynajmu maszyn. Jak już powiedzieliśmy wyżej, doprowadziło to do wyraźnej polaryzacji społeczno-ekonomicznej ludności wsi, ostro zarysowało zależności i wyrzysk. Znaczna część mało-rolnych i średniorolnych chłopów znalazła się w takim położeniu materialnym, iż tylko radykalne zmiany ustrojowe mogły przynieść jego poprawę³¹.

d. Ludność wsi zdobywała nowe doświadczenie produkcyjne wskutek obsługi czy nawet tylko obserwacji nowoczesnych maszyn rolniczych. W warunkach zachodzących procesów polaryzacji ekonomiczno-społecznej nie mogła jednakże na szerszą skalę korzystać z tych zdobyczy techniki. Spółdzielnia produkcyjna pojawiła się jako postać organizacji wytwarzania rolniczego, w której likwidacji ulega nierówność społeczna, a jednocześnie w pełni i dla dobra ogółu korzystać można z dobrodziejstw nowoczesnej techniki³².

e. Materiały naszych badań dowodzą, iż ludność wsi omawianego rejonu już od początku XX wieku, a zwłaszcza w okresie międzywojennym, podejmowała różne, zmienne w czasie zajęcia pozarolnicze, częstokroć połączone z okresowymi migracjami. Zdobywała więc ona szeroki zakres doświadczenia produkcyjnego i umiejętności wykraczające daleko poza doświadczenia rolnicze. Jednocześnie nie miała ona możliwości — ani w swojej społeczności lokalnej, ani w pozalokalnych ośrodkach miejsko-przemysłowych — stabilizacji w zawodzie pozarolniczym. Obecnie rozwinięty system ekonomiczny wsi spółdzielczej, z jej licznymi stanowiskami pracy w dziedzinie obsługi technicznej rolnictwa, z placówkami usługowymi itp., oraz polityka lokalizowania na terenie wsi zakładów państwowych znalazły więc i w tym przypadku grunt przygotowany przez zjawiska powstałe w okresach wcześniejszych³³.

f. Ogromne znaczenie miał także fakt, iż w okresie międzywojennym powstało na tym terenie szkolnictwo rolnicze, a akcje oświatowe objęły swym oddziaływaniem szerokie kręgi rolników. Szkolenie i fachowe poradnictwo rolnicze prowadzone były przez znakomicie przygotowanych agronomów. Ludność badanych wsi była więc przygotowana do przyjmowania innowacji w rolnictwie. Nie zaskakiwały jej nawet bardzo śmiałe eksperymenty, przy działającej bowiem we wsi dawnej szkole rolniczej prowadzono poletka doświadczalne³⁴.

³¹ Por. materiały I. Nizińskiej, D. Markowskiej.

³² *Ibidem*.

³³ Por. artykuł W. Paprockiej.

³⁴ Por. materiały I. Nizińskiej, D. Markowskiej.

g. Jeszcze jeden czynnik sprzyjał aprobachie spółdzielczości rolniczej, a mianowicie przebieg procesów demograficznych. Już w okresie międzywojennym zaznaczała się tendencja do ograniczania liczby dzieci w rodzinie. Ostrzej zarysowała się po II wojnie światowej, a jednocześnie tendencje wychodźcze młodzieży do miast oraz przedłużenie okresu nauki dzieci i młodzieży uszczuplały rodzinny zespół roboczy. Otóż przynależność do spółdzielni produkcyjnej daje człowiekowi możliwość uzyskania źródeł utrzymania niezależnie od składu osobowego i liczebności jego rodziny, a na starość zapewnia zabezpieczenie emerytalne. W ocenach aprobujących spółdzielczy system gospodarowania motywacja ta pojawiała się bardzo często³⁵.

3. Traktowanie współczesności jako ogniwa procesu historycznego prowadzi także do analizy składowych kultury pod kątem widzenia elementów dawnych i nowych, a także określania elementów najnowszych, mających tendencje wzrostowe — nasilających się.

Badacz musi więc wskazać, jak w poszczególnych dziedzinach kultury współwystępują elementy tradycyjne z nowymi czy nowoczesnymi. Zadanie to nie sprowadza się jednak tylko do rejestracji i kwalifikowania składowych. Najistotniejsze wydaje się określenie zasady współwystępowania starego z nowym. Chodzi więc o odpowiedź na pytanie, które elementy pozostają z sobą w układach konfliktowych, czyli inaczej mówiąc, w jakich dziedzinach kultury obserwujemy zjawisko „walki starego z nowym”, a które elementy spuścizny kulturowej mają tendencję do modyfikowania się i jako takie rokują szansę przetrwania w nowym układzie kulturowym.

W kulturze badanych przez nas wsi północno-zachodniej Bułgarii niewiele pozostało po dzień dzisiejszy elementów dawnych. Radykalizm przemian po II wojnie światowej, fakt, iż przebiegały one według założonego programu systematycznie realizowanego, powodował, że dawne składowe kultury czy konfiguracje tych składowych nie były w stanie modyfikować się i przystosowywać do wymogów nowo powstającego systemu społeczno-ekonomicznego wsi spółdzielczej. Rzecz jasna, gwałtowność wprowadzanych zmian rodziła wówczas drastyczne sytuacje walki starego z nowym, jednakże dziś z perspektywy kilkunastu lat etnograf konstatuje w terenie dominację elementów nowych w kulturze. Tym bardziej godne badania i refleksji naukowej są zjawiska trwania dawnych elementów i zasady ich powiązania z nowymi elementami kulturowymi.

Prezentowane w niniejszym tomie studia poszczególnych dziedzin życia ludności wiejskiej wskazują, iż najsilniejszym przeobrażeniom

³⁵ *Ibidem*.

uległy sfery kultury związane ze zdobywaniem źródeł egzystencji, z mieszkaniem i warunkami bytowymi, szerzej — z inwentarzem kultury materialnej. Radykalizm przemian nie ominął również rodziny, zwłaszcza w tych aspektach, które wiążą się z jej zmienionymi dziś funkcjami ekonomicznymi. Niemniej jednak w każdej z tych dziedzin przetrwały elementy dawne — bądź to w formach wytworów, bądź w ich funkcjach. Zasadnicze przeobrażenia w świadomości społecznej i systemie wartości, zwłaszcza w treściach światopoglądowych, stanowiły niezwykle ważny przedmiot badań — ukazują bowiem w szczególnej ostrości procesy walki i konfliktowości elementów dawnych i nowych. Proces ten jest po dzień dzisiejszy żywy, jakkolwiek stracił już na dawnej ostrości. Relatywnie wiele elementów tradycyjnych zachowało się w obyczajach towarzyskich i w obrzędowości. Jednakże — jak przekonywająco dowodzi w swej rozprawie T. Kolewa — jest to najczęściej kontynuacja form zewnętrznych, podczas gdy zarówno funkcja tych elementów kultury, jak i zakres ich społecznego odbioru uległy istotnym zmianom.

Dla badania wskazanych wyżej rodzajów zjawisk bardzo instruktywna jest teoria dysharmonii kulturowej K. Dobrowolskiego³⁶. Na podstawie materiałów z terenu polskiego autor ten formułuje swoją koncepcję prawidłowości okresu przejściowego pomiędzy dawnym układem kulturowym a nowym. Píše on:

„Aby zrozumieć zjawiska i procesy dysharmonii kulturowej, wypada parę słów poświęcić istocie harmonii, która występuje w kulturze jako zwartej całości. W swej najczystszej postaci harmonia manifestuje się wówczas, gdy wszystkie dziedziny twórczości kulturowej wyrastają z jednolitych warunków bytu, gdy są ze sobą ściśle powiązane, współzależne i tworzą zgodną całość. Taka sytuacja zachodzi w odniesieniu do tych przede wszystkim kultur, które wykazują niski poziom sił wytwórczych i są bardzo silnie zależne od warunków fizjograficznych”³⁷.

Z kolei o pojęciu dysharmonii kulturowej czytamy co następuje: „Jest ono naturalnym przeciwieństwem terminu harmonia... Zjawiska zamknięte terminem dysharmonia wchodzą w dużej mierze w zakres dialektycznego procesu walki między starym a nowym”³⁸. K. Dobrowolski ukazuje zjawiska w dysharmonii w kulturze materialnej, gdzie są one łatwo obserwowalne; w świadomości społecznej, gdzie najczęściej

³⁶ K. Dobrowolski, *Trzy studia z teorii kultury ludowej*, „Etnografia Polska”, t. 8: 1964, s. 11-74.

³⁷ *Ibidem*, s. 37.

³⁸ *Ibidem*, s. 73.

przybierają postać ścierania się postaw socjocentrycznych z egocentrycznymi w światopoglądzie, gdzie wyrażają się w sprzecznościach między elementami mistycznymi, spirytualistycznymi a wyjaśnieniami opartymi na empirycznych, naukowych podstawach itp.

Teoria dysharmonii kulturowej stanowi płodną inspirację dla wyjaśniania realiów współczesnej wsi bułgarskiej. Przedstawione przez H. Biernacką przemiany rodziny wiejskiej wskazują dobitnie, iż jej tradycyjna harmonia, polegająca na zgodności między strukturą, funkcjami a „ideologią rodzinną”, uległa współcześnie załamaniu, że nastąpiło zachwianie równowagi demograficzno-gospodarczej wskutek nadmiernego ograniczenia prokreacji, że ludność wsi ulega procesom starzenia, że atrofia rodzinnego systemu zabezpieczającego pozostawia wielu ludzi w podeszłym wieku bez należytej im opieki. Zjawiska te bez wątpienia traktować można jako przejawy dysharmonii kulturowej. Jak na to wskazuje opracowanie G. Michajłowej, także w dziedzinie stroju obserwuje się współwystępowanie elementów tradycyjnych z nowoczesnymi, brak harmonii stylu. W tym przypadku skutki społeczne nie są jednakże tak doniosłe i drastyczne dla życia społecznego, jak zachwianie harmonii w dziedzinie zjawisk życia rodzinnego. M. Pokropek przedstawia imponujący proces modernizacji budownictwa mieszkalnego w badanych wsiach. Jednocześnie dowiadujemy się, iż w tych nowoczesnych domach najczęściej brak łazienek. Podobnie tradycyjne oceny domu mieszkalnego, nakazujące traktowanie go ze szczeni, skłaniają mieszkańców wsi do lokalizowania ubikacji poza budynkiem mieszkalnym, co prawda w pomieszczeniach starannie murowanych i czysto utrzymanych, ale oddalonych od domu. Materiały zebrane przez I. Nizińską i D. Markowską na temat przemian rolnictwa ukazują proces profesjonalizowania się czynności rolniczych. Rolnicy-spółdzielcy korzystają z takiej zdobyczy, jaką jest normowany czas pracy, a więc i czas wolny. Dawne nawyki właściwe chłopskiemu bytowaniu nie pozwalają jednak starszemu pokoleniu na spędzanie czasu wolnego w sposób, który można by nazwać rekreacją. Czas ten wypełniany jest różnego rodzaju czynnościami, „krzątaniem się”, zgodnie z tradycyjnymi normami potępiającymi bezczynność. Przykładów dysharmonii kulturowej w sferze świadomości i obyczajów dostarczają materiały T. Kolewej. Najdobitniejszym bodaj przykładem jest żywotność elementów obrządku cerkiewnego w całości obrzędów pogrzebowych, zaskakująca wobec bezspornego procesu laicyzacji ludności, która wyraża się m. in. w zupełnym zaniku elementów cerkiewnych w obrzędowości weselnej.

Takich przykładów można by mnożyć wiele. K. Dobrowolski zwraca uwagę, iż stan dysharmonii musi być w kulturze przezwyciężony, by osiągnęła ona nową postać harmonii. Zadaniem naszym było — w miarę

możliwości — wskazywanie tych tendencji zmian, które rokują w przyszłości równowagę systemu społeczno-kulturowego badanych wsi.

Nowe formy życia zbiorowego w Bułgarii związane z socjalizacją i modernizacją techniczną stworzyły zbyt wiele złożonych zagadnień, by mogły być one rozwiązane, czy też wyczerpująco naświetlone przez przedstawicieli jednej dyscypliny humanistyczno-społecznej.

Podejmując łącznie z etnografami bułgarskimi prace badawcze nad podstawową mikrostrukturą — wsią spółdzielczą — w pełni byliśmy świadomi, że jest to wstępna faza studiów i że wiele jeszcze w tym zakresie jest do zrobienia przez przedstawicieli innych specjalności. Przyśpieszając do opublikowania rezultatów naszych badań we wsi Gramada trzeba wyjaśnić, że w myśl porozumienia pomiędzy kierownictwem Instytutu Etnografii Bułgarskiej Akademii Nauk i Zakładem Etnografii Powszechnej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN pełne wyniki dotychczasowych prac mają być opublikowane w języku bułgarskim jako jedna z pozycji wydawniczych Instytutu bułgarskiego. Wszystko przemawia za tym, że nastąpi to w końcu 1971 lub w początkach roku następnego. Kierownictwo polsko-bułgarskiej ekspedycji etnograficznej dołoży wszelkich starań, żeby właśnie ta wersja w całości została przetłumaczona na język angielski. Zbiór artykułów poświęconych badaniom we wsi Gramada, który publikujemy — zgodnie z porozumieniem — wcześniej w tomie niniejszym, należy traktować jako bardzo obszerny skrót wersji bułgarskiej. Dodajmy, że właśnie w publikacji bułgarskiej ukażą się po raz pierwszy artykuły prof. Ch. Gandewa, dr. B. Tumangelowa i dr D. Markowskiej.

Cztery lata wspólnych polsko-bułgarskich badań terenowych pozwoliło znakomicie zacieśnić więzy współpracy naukowej pomiędzy polskimi i bułgarskimi etnografami. Zamykając pierwszy jej etap, który ze względu na wyniki i doświadczenia warsztatowe w pełni może zadowolić każdą ze stron, jednocześnie myślimy o dalszych realnych korzyściach płynących z łączenia zainteresowań i wzajemnego wspierania się w stawianiu i rozwiązywaniu pytań poznawczych.

Wchodząc w następną fazę współpracy postulujemy jednocześnie potrzebę konfrontacji procesów powiązanych integralnie z budownictwem ustroju socjalistycznego w krajach demokracji ludowej. W powiązaniu z dorobkiem polskim w zakresie studiów nad przemianami wiejskich społeczności lokalnych w naszym kraju oraz ze studiami terenowymi podjętymi w ostatnich latach przez polskich etnografów w Mongolii i Bułgarii, zespół polsko-bułgarski będzie mógł podjąć próbę syntezy głównych przeobrażeń społeczno-kulturowych mikrostruktur w systemach socjalistycznych.

Witold Dynowski

METHODOLOGICAL ASSUMPTIONS OF THE SURVEY

Summary

In large scale cultural surveys it is regularly observed that new cultural and ideological contents are apt to be readily accepted by those social systems which have been in some way or another prepared to accept them by their histories. E. g., this thought has been underlying recent archeological investigations by K. Majewski concerning the relations between pre-Christian Poland and the Roman Empire.

The problem consists in defining those features, elements and patterns of the studied social system which make it disposed to accept new values, and consequently are apt to lead to a change of the system.

One way of solving it is a study of micro-structures, such as local communities or families; besides, such a study allows to establish regularities occurring in prolonged and extensive cultural processes. Thus, it ought to be considered, in what ways and to what extent has the development of particular villages or microregions been favourable to accomodation of such novel cultural contents, as are now influencing the countryside in form of various stimuli originating in larger socio-economic structures, like the state, the supra-local market, the national culture, etc.

The Bulgarian-Polish anthropological expedition in the village Gramada (and in the neighbouring villages in North-Western Bulgary) studied the process of historical change (covering the period from the break of the centuries up to the present), striving to bring out such of its regularities, which have been underlying the present cultural transformations, with all their violence and novelty.

The study was expected to reveal historical factors facilitating the realization of the program of socio-economic reconstruction of the countryside, and those allowing for local communities, homogenous and rural, to transform into groups no longer uniform as to their social and occupational composition, as well as factors conditioning the cultural awakening of the rural population, its new social awareness, etc.

Full reconstruction of the histories of the studied villages was not attempted, and thus the expedition didn't need to present the whole process of change in all its spatial and temporal details. Rather, the main point of focus was the present moment, considered as a link in the historical process.

Such a methodological assumption introduces a certain selective bias in historical analysis, and a prediction-oriented approach in analysis of the present. This is illustrated with actual theoretical, historical, and field-research examples related to the present survey. Factors responsible for the stability of the historical background are discussed, and the types of socio-cultural change in the past underlying the present state of affairs, as well as the change processes operative now, are considered. Constituent elements of culture are reflected upon so as to discern among them the old and the new ones, and those which are still in germ.

The author concludes that the new forms of collective life in Bulgary,

brought about by social and technological revolution, are too complex to be grasped by any single group of scholars. Thus the present Polish-Bulgarian anthropological project of research of the basic micro-structure, i.e., a collective village-farm, has been conceived as an introductory phase of investigations to be continued later by representatives of other disciplines.

It has been agreed between the Ethnographical Institute of the Bulgarian Academy of Science, and the General Ethnography Workshop in Institute of the History of Material Culture of the Polish Academy of Sciences, that a full report of the present survey will be published in Bulgarian by the said Bulgarian Institute in 1971 or early in 1972.

The management of the Polish-Bulgarian expedition will do its best to have this report translated into English without abridgements.

The present collection of papers reporting the Gramada researches (published according with an earlier agreement) is an abridged version of the forthcoming Bulgarian volume. The latter will contain, in addition, papers by Prof. Ch. Gandev, Dr. B. Tumangelov, and Dr. D. Markowska.

The four-years Polish-Bulgarian field researches close the first phase of scientific collaboration between Polish and Bulgarian anthropologists. Its results and experiences have made it extremely advantageous for both parties involved.

According to the author, in the next phase a confrontation of processes inherent for the construction of socialism in the People's Democracies will be necessary. Polish studies of rural local communities, as well as field researches in Mongolia and Bulgary, may constitute a basis for an attempt at a synthesis of the main trends of socio-cultural transformations of micro-structures in socialist systems, to be undertaken by the Polish-Bulgarian team.